

ШЕСТА ГЛАВА

За някои по-рядко срещащи се (и контаминирани) лингвистични ситуации, изразени с творителни падежни модели, и техните извънезикови проекции в горнолужишкия език

-
1. Лингвистични ситуации за **причина**, изразени с творителни падежни модели, и техните извънезикови проекции
 2. Лингвистични ситуации за **съвкупност** и **сравнение**, изразени с творителни падежни модели, и техните извънезикови проекции
 3. Лингвистични ситуации за **кванторна поредност** и **последователност**, изразени с творителни падежни модели, и техните извънезикови проекции
 4. Лингвистични ситуации за **косвен обект** и **за съдържание**, изразени с творителни падежни модели, и техните извънезикови проекции
 5. Лингвистични ситуации за **предикативност**, изразени с творителни падежни модели, и техните извънезикови проекции
 6. Творителни падежни модели с местоименната форма **sobu**
-

В тази глава от нашето изследване ще се постараем да опишем нетолкова фреквентните лингвистични ситуации, които също така се описват с помощта на творителните падежни модели в горнолужишкия език. И досега в анализа си следвахме фреквентния принцип като най-достоверен за съвременното състояние на семантичния потенциал на творителния падеж в горнолужишкия език. Следвайки този принцип установихме, че творителните падежни модели описват най-вече социативни, инструментални, пространствени и времеви извънезикови ситуации. Не толкова силни са възможностите на този падеж в изразяването на причина, като причинните ситуации са в десетки пъти по-ограничени като фреквентност в сравнение с изброените по-горе. Следват в низходяща градация ситуацията за съвкупност и сравнение (регистрахме единични случаи, и то при силно редуциран и ограничен кръг от предикати, подобно на ситуацията за причина). След това се подреждат ситуацията за кванторна поредност и последователност. Ситуацията за косвен обект и за съдържание (от най-разнообразен характер) са твърде разнообразни и не се поддават на някаква систематизация, просто защото се описват обикновено от ограничен кръг семантични предикати (ясно е, че и при

социативността и инструменталността също става въпрос за косвен обект от синтактична гледна точка; тук включваме други извън тези случаи, и то не толкова системно проявяващи се). Ще споменем и творителната предикативност, за която още в уводната част се уговорихме, че няма място в нашето изследване, защото смятаме, че при нея анализът трябва да бъде и синтактико-семантичен. Но в тази сборна, обща глава ще приведем и някои примери за илюстрация на предикативността, за да се добие по-пълна представа за семантичния обем на творителния падеж в горнолужишкия език. Няма да намери място в тази глава и темата за адвербиализираните творителни форми по простата причина, че това са форми вече мигрирали в друг клас от думи. Това е процес много типичен за творителните падежни форми и понякога е доста трудно да се прокара ясна граница между адвербиалните форми и значението за начина на извършване на действието, което пък нерядко притежава и социативни нюанси; най-често се адвербиализират творителните значения за време, място и начин. Много от по-старите значения на този падеж, които се пазят например в руския език, в горнолужишкия са избледнели и изчезнали като значение и употреба (вж. например Творительный падеж в славянских языках, 1958). Общото за всички тези “малки значения” е, че те могат да бъдат интерпретирани и по друг начин, т. е. това не във всички случаи са “изчистени” значения с еднозначен прочит. В почти всички случаи става въпрос за преплитане на няколко възможни извънезикови ситуации, които са полисемантични и полифункционални. Традиционно се преплитат значенията за начина на извършване на действието, за сравнението (което в чист вид в горнолужишкия език почти не се среща), за съвкупност, за социативност и други. Т. е. става въпрос за принципа на семантичната контаминация, много добре известен от изследванията за категорията падеж в различните славянски езици.

1. Лингвистични ситуации за *причина*, изразени с творителни падежни модели, и техните извънезикови проекции

Езиковите ситуации за причина са адекватно отражение на извънезиковите ситуации, при които някаква сила, която е част от агенса или се намира извън него, благоприятства или пък препятства реализирането на действието (за взаимоотношенията между езикова и извънезикова ситуация вж. и Ванкова, 2002). В такъв случай извънезиковата ситуация има амбивалентен характер, породен от позитивния или негативния развой на нещата. Водещи при изхода от развитието на действието са общите когнитивни и ментални способности на агенса и възможността му да ги използва в своя полза при реализирането на целта (за съотношението между когнитивен и ментален потенциал на съзнанието вж. Селиверстова, 2004). Според В. Г. Гак (вж. Гак, 1993: 22) пространството, което заема мисълта е безгранично. Ми-

сълта е свързващото звено между извънезиковата реалност и езика. Всичко идва от извънезиковата реалност през мисълта в езика и отново чрез езика всичко се връща в извънезиковата реалност (вж. по въпроса и Goddard, 1998; за езика като ментален фонем и за реалния свят и за езиковата му проекция вж. също и Ray Jackendoff, 1988, 1993, 1997, 2002).

Езиковите ситуации за причина, експлицирани с помощта на творителните падежни модели, са традиционно част от семантичния обем на славянския творителен падеж (разглеждан в по-общ план, като исторически потенциал; вж. напр.: Шелякин, 2000, Тагамлишка, 1983, Хавранек, Йедличка, 1963, Шустер-Шевц, 1984, Виноградов, 1947, Николаева, 1989, Русская грамматика, 1982 и много други). Съществува множество от семантични изследвания, занимаващи се със сложната природа на концепта причина. Ще разгледаме някои от тях.

Според някои автори (вж. Арутюнова, 1992) причината се асоциира с ненормативни явления и с отрицателната оценка. Когато причината се свързва с вътрешния свят на човека, се стига до идентифицирането и с мотива на действието. Според други автори (вж. Вольф, 1989) в модела на описание на емоционалното човешко състояние като необходим елемент влиза и причината (експлицитна или имплицитна), тъй като едно или друго емоционално състояние винаги е следствие от някакво въздействие – външно или вътрешно. Трети пък разглеждат причинната лексика като част от по-голяма група лексика, наречена причинно-следствена и целева лексика (вж. Богуславска, Левонтина, 2004), като се търси връзката между тях на по-дълбоко логическо и семантично равнище. И тук причината се разделя на външна и вътрешна (стр. 78). Под външна причина се разбира локализираните извън човека и независящи от неговата воля обстоятелства, а под вътрешна причина – вътрешното състояние, чувства, мисли, които могат да бъдат причина и да провокират извършването на едни или други постъпки.

Обикновено творителното значение за причина се определя и като обстоятелствено значение (от синтактична гледна точка). Обстоятелствените пояснения за причина показват мотивировката на действието, която съдържа аргументите на неговото пораждане и протичане (вж. Граматика на СБКЕ, 1994: 197 и Жолковский, 1964). Отношението за причина като смислово-синтактично отношение включва мотив и резултат (следствие). Основно място заема резултатът, свързан със състояние, оценка, констатация за действие, а мотивът, изразен със самото обстоятелствено пояснение, посочва неговата равностойност, обосноваване и обяснение. За горнолужишкия език активна се оказва формалната връзка *z*.

Според конкретното си съдържание и съответното на него синтактично изграждане обстоятелствените пояснения за причина биват за предпоставка, предполагагане, основание, въздействие, отглас, пораждане, подтик, задължение, принуда и източник (вж. примерите за българския език в Граматика на СБКЕ).

Предпоставката е такова положение или състояние, което има за резултат нещо определено като промяна, преобразуване, редуване, заменяне и др. в конкретен или абстрактен смисъл, напр.: *От вино, от любов и от младост бе всеки от нази пиян.*

Предполагането включва аргументи, на които отговаря определен естествен резултат като последица от някакво действие или от наличието на нещо. Съчетанията с предлога *от* в случая не са строго ограничени по лексикално попълване, напр.: *Тя примираше от глад. От него хремата минавала.*

Основанието е наличие на такива предмети и явления, които създават представата за една обща картина на състояние като проява на това наличие. Резултатът се конкретизира и обяснява чрез определящо го наличие, затова тук са възможни отношения на принадлежност, съпоставка, общност и единство. Съчетанията с предлога *от* се попълват с конкретни съществителни имена, но могат да се употребят и абстрактни, които в зависимост от съчетаемостта с глагола придобиват значение за причина, напр.: *Лицето и сияеше от покорност и смущение.*

Въздействието се свежда до проявление на различни чувства в отношение към резултата от тяхното въздействие. Съчетанията с предлога *от* се попълват със съществителни имена за чувства, а глаголите означават различни емоционални състояния и преживявания, напр.: *Сърцето го заболя от скръб. Забравил себе си от ярост.*

Отгласът е такова въздействие, което се отразява върху резултата като идващо отвън, като външно явление, но и като процес или състояние, които възбуждат други състояния или прояви, напр.: *Милица се потърси от тая гледка. Дъхът му замря от зрелището.*

Пораждането се свързва със зависимости, които въздействат непосредствено и поставят обекта или субекта на действието в ново положение или състояние, придават им нова форма и вид или пораждат ново явление или състояние. Например: *От хвалене преградна чак. Главата му се пукаше от мисли.*

Подтикът е качество или проява, увлечение, волева подбуда и др., насочващи към извършване на някакво действие и активизиращи субекта на извършването му. Действието се характеризира от обстоятелственото пояснение чрез неговите вътрешни подтици, затова и употребяваните предложни съчетания изразяват интелектуални или нравствени прояви, напр.: *Иван от вежливост излезе. Имах намерение от любопитство да вляза.*

Задължението и принудата са такъв израз на причинност, при която субектът се заставя да действа по определен начин, напр.: *Замрях от страх. Тя настръхна от ужасна мисъл.*

Източникът се възприема като средство за възникване на действието, като непосредствен причинител, напр.: *Черквата се затопли от свещите.*

Причинните съчетания с предлога *от* в позицията на обстоятелствени пояснения показват, че значението за причинна обусловеност в крайна сметка изразява осъществяване на действието чрез неговите мотиви за възникване, наличие, протичане, възобновяване.

Според К. И. Ходова (вж. Творительный падеж в славянских языках, 1958: 159) семантичният обем на славянския творителен падеж за причина е бил доста широк, но с течение на времето много от семантичните му разновидности започват да се експлицират със синонимни конструкции, различни от творителните падежни модели. Авторката предполага, че значението за причина при творителния падеж се развива от друго, по-старо значение, каквото е значението за източник (стр. 160). Като активни за значението причина се посочват предикатите за радост, смърт, гибел, предикатите за движение, някои предикати, описващи психическото състояние (стр. 166). К. И. Ходова констатира, че в съвременните славянски езици семантичният обем на творителния падеж за причина е много силно стеснен; изключение прави чешкият език, където творителният падеж все още е в състояние да изрази причина (стр. 167). В някои от случаите това значение се е сляло с адвербиализираното значение за начина на извършване на действието и граница между тях трудно може да бъде прокарана.

Интересен поглед към ситуацията за причина има К. А. Переверзев, който ги нарича каузални ситуации (вж. Переверзев, 1996) и ги разглежда като логическа част от каузално-следствените извънезикови ситуации (за причинно-следствените ситуации (вж. още и Разлогова, 1988). Ю. С. Степанов разглежда концепта причина в контекста на културата, защото тя е за човека другата реалност (вж. Степанов, 1991: 5). С философската категория причина и с различните и (мотив, подбуда и др.) прояви в различни области на науката, като физиката, философията, правото и други се занимават и В. А. Кулигин (2004), Г. Югай (2004) и други.

В семантичните езиковедски изследвания са правени опити да се изработи обща, универсална семантична формула, която да експлицира по най-добрия и пълен начин цялото съдържание на концепта причина. В най-общ план се говори за семантичните роли причина и каузатор, използвани като синонимни. Причината се определя в повечето случаи като нематериална, абстрактна по своята същност (вж. Г. И. Кустова, 2000). Например лужишкият автор Ф. Михалк (1977: 39) сред всичките двадесет и три семантични роли, които отделя за горнолужишкия език, във връзка със семантичната роля причина посочва *каузатор* и *кауза*. Каузаторът се отнася до агенса и представлява онзи участник, който позволява или заповядва на друг участник нещо, ср. напр.: *Wučer da šulerjam spěwać* (стр. 39). За семантичната роля кауза Ф. Михалк споделя, че това е онази предпоставка, която прави възможно предикатът да реализира семантиката си, срв. напр.: *Jan (x) so psa, hrimanja boji* (стр. 39). Виждаме, че при този автор е налице известно разминаване с тради-

ционното съдържание, което се влага в семантичната роля каузатор, като синонимна в повечето случаи на причина. И на друго място е ставало въпрос, че Ю. Д. Апресян отделя двадесет и пет семантични валентности на глагола. Сред тях деветнадесета позиция заема семантичната валентност **Caus** = причина (срв. примерите на Ю. Д. Апресян (стр. 125): *радоватъся подарку, проистекать из-за отсутствия...*). Съдържанието, което влага авторът е по-широко. Семантичната роля причина обаче невинаги присъства в изследванията на всички автори, които се занимават със семантичните валентности (вж. Филмор, 1968, Пенчев, 1998, Алтман, 1976, Георгиев, 1987, Колковска, 1992, Никитин, 1997, R. Langacker, 1972, 1973 и други).

За горнолужишкия език приемаме следното съдържание на семантичната роля причина: *това е сила (вътрешна или външна по отношение на агенса), която препяства или благоприятства крайния изход на ситуацията*. Формалната връзка в творителните падежни модели е *z (ze)*.

Това предполага наличието на два вида езикови ситуации:

- 1) Езикови ситуации, при които е налице положителен изход от развитието на действието за агенса, като краен резултат. Това включва и положителният вътрешен, психически и душевен настрой на агенса. Тази разновидност е оспорвана от някои автори, които я причисляват към творителен за косвен обект (с различните си предикатни разновидности) или даже и към творителен за средство). Ние ги причисляваме към тази разновидност на творителен за причина, защото смятаме, че могат да бъдат интерпретирани и като причината, за да бъде агенсът обладан от едно или друго състояние. Тези примери са илюстрация на твърдението, че в извънезиковата картина на света чистите и еднозначно интерпретирани ситуации са много малко на брой. Преобладават граничните и взаимнопреливащи се фрагменти и наглаговащите се по смисъл ситуации. Например: *Wón bě z dochodami spokojom. Ani so njekrěnja, ani so nječuja zranjeni, hdyž druzy so hordža z jich džělom.* (M. N.-N.) *Hłupy Serb, wón so hišće chwaleše z tutej psyčej poddanosću, z tutym slinolizarstwom.* (M. N.-N.) *A Kukecy budu so blyšćeć ze starodawnej slawu.* (M. N.-N.) *Cyła přiroda so z nim raduje.* (M. N.-N.) *Tež Čornobóh bě so rozwjeselil z našej radosću.* (M. N.-N.) *Njetrjebawšo běch so z tym hordžil.* (H. R.) *Bě samo spokojom z tym, zo měješe chwile, so wědomje ze žiwjenjom rozžohnować.* (B. B.) *Naduwamy so tróšku z hordosću.* (P. M.) *K susodej měnješe, zo je so skoro ze směchami pukla.* (J. S.) *Hdyž wón doma hospodarjej cyłu wěcku, kotraž bě so z nim w měsće cofala, wupowěda, pukny so tón skoro ze směchami.* (J. S.) *Šosar hišće spaše hłuboki spar sprawneho – spokojeny ze sobu, ze svojim šosarskim wosudom a z džensnišim wosobinskim wojskim*

rozsudom. (J.) Šosarjowy čerwjeno-módry nós pak so frinkoleše z radosću we wšěch pisanych barbach. (J.) Janca a Hapa běštaj spokojenaj z wuspěchom. (J.) Často by starc so wuchodźował po polach a honach a so radował nad nowym, zbožownym žiwjenjom swojich něhdušich robočanow. Je jara spokojom z džělom lutkow.

- 2) Езикови ситуации, при които е налице негативен изход от развитието на действието за агенса като краен резултат. Това означава и че душевното и психическото състояние на агенса като цяло е в по-мрачни тонове. Например: *Borbora měješe tik ze starymi byrgarskimi meblemi. (M. M.) A ja ze strachom třepotać. Z druhim spěwom mam swoje ćeže. Ruce stej ze zymu čerwjenej. (P. G.) Poćić so ze slabosću. (P. G.) Blědy ze strachom. (P. G.) Z hluposću njewě, što čini. (P. G.) Kóždy měješe w twjerdej zymje dosć hněwanja z tym busom. (K. K.) Lud zwjetša hrěši z njewědomosću. (M. N.-N.) Njedźiwaj so, hdyž zarjadnikow zlěta wšě włosy na hłowje ze starosćemi bolachu. (M. N.-N.) Ja zaškrěčach, bludna ze strachom. (M. M.) Ja so z nim starosću a so z nim hněwam. (J. B.) Łama sej hłowu z někajkej wěcku. (J. S.) Poslucha wšak so na njeju, kaž by to ze zlobami było. (J. S.) Dyrbitaj hakle zaso džělać započec, jeli nochcetaj z hlodom zahinyć. (J. S.) Pjerješe do koni bóle ze strachom hač z rozumom. (J.) Wón zblědny ze zlobami. (J.) Njebudžemy hižo z hlodom tradać. Poturčenc běše ze wšěmi mazami mazany činkar, a bórže bě so přez kurjawu předobyl a hižo zaso sej pazory na krala wótřeše, zo tomu ze strachom wšě stawy hrajachu. Krabat wšak njebě ani spokojom ze swojim džělom. Pětr skoči spěšnje k Leńce a so jej ze strachom přituli. Hidžu jeho, dokelž mam strach před nim. Wójwoda ze zlobami zašćowka kaž waš Złoty psyk a padny na blaku mortwy. Boha prosyć a do jeho hluchosće nic hinak wěrić hač ze strachom a z nadźiju. Hižo naše wnuki bychu při tym z wostudu zywali. Wón čitaše jara pomału, snano z pobožnosće, snano z ćežu w cuzej řeči.*

Що се отнася до активните семантични предикати за тази езикова ситуация, то в по-голямата си част това са предикатите, за описание на емоционалното състояние на агенса – положително и отрицателно. Следват ги предикатите, описващи някакво по-особено, “извънредно” физическо състояние, което обаче също така води и е свързано с по-особено емоционално състояние. Ще споменем някои от тях: *hordzić so, chwalić so, błyšćeć so, radować so, rozwjeselić so, puknyć so, třepotać, poćić so, zblědnyć, tradać* и много други.

За предикатите за емоционално състояние Е. М. Волф (вж. Волф, 1989: 55; вж. и Василев, 1981, Поляков, 2001) пише, че са обикновено задължително двувалентни, като включват освен субекта, като задължителен участник в ситуацията, и причината, която предизвиква и води до

появата на дадено емоционално състояние. Главната отличителна характеристика на предикатите за емоционално състояние е тяхната времева ограниченост. В повечето случаи те могат да заемат един неголям отрязък от време, но има и такива, които са по-продължителни във времето (стр. 59). Релациите, към които се отнасят предикатите, могат да бъдат характеризирани с помощта на физически и психологически критерии.

Сценарият за езиковата ситуация за причина включва два основни момента:

1. Поява на намерение за действие – част от извънезиковата ситуация;
2. Езиковата ситуация за причина включва два модела на развитие на ситуацията:
 - А) неочаквана поява на препятствие при осъществяването на действието; препятствието може да окаже негативно въздействие както на физическото Аз на агенса, така и на емоционалния му свят.
 - Б) поява на чувство, емоция, която ни завладява за кратко или продължително време и което привнася положителен заряд в психиката и душата на агенса.
3. Причината (с положителни или отрицателни последици) може да е предизвикана от агенса (той да носи отговорност за нея) или появата и може да е независима от желанието на агенса;
4. Причината може да има и конкретни, материални измерения в извънезиковия свят, но е възможно и да е от нематериално естество, т. е. с абстрактни характеристики;
5. Преодоляването на причината (с негативни последици) не е част от езиковия сценарий.

Активни участници в тази езикова ситуация са агенсът – експериенцер и причината. Според М. Коритковска (вж. Коритковска, 1990: 6) аргументното място експериенцер е елемент от множеството на семантичните падежи и по-точно – елемент на такова множество от аргументни позиции, които по време на анализа на езиковия материал са били обособени като позиции, отваряни от множество на семантично прости предикати. Място за аргумента със стойност експериенцер отварят предикатите, отнасящи се за процеси, които протичат в сферата на чувствата, емоциите, обсервациите и перцепцията на личността, и следователно се характеризират с главния семантичен признак [+Anim]. Позицията на аргументите със стойност експериенцер е позиция при основните за тази категория семантично прости класове предикатори като *чувствам*, *чувам*, *виждам* и др. Действителността, за която се отнасят езиковите комуникати, има обаче значение за тяхното формиране и трябва да бъде предварително разпозната. Личността е свързана с другите субстанциални елементи и ситуации, които оказват влияние върху формирането на възприятията и емоциите. Така например се знае, че емоциите възникват

в резултат на нарушаването на равновесието на организма и са “резултат от отношението на живото същество към активизиращите неговите потребности предмети и явления от заобикалящия свят, а също и към явленията, протичащи в него самото” (стр. 6). В наивната, извънезикова картина на света физическият агент – носител на емоцията е представен цялостно (вж. Волф, 1989: 61). Емоциите (положителни и негативни) обхващат изцяло агенса. Емоционалните състояния възникват в повечето случаи не по волята на агенса и се провокират от вътрешни (психически и душевни) причини, от събития, които са извън агенса (стр. 63). Емоционалните състояния са винаги плод на определено въздействие от най-разнообразен характер.

Семантичната роля причина е в повечето случаи с нематериален, абстрактен по своята същност корелат в извънезиковата реалност, който възпрепятства или не протичането на действието. Например: *byж spokojom z wuspmchom, chwalіж so z tutej psyuej poddanosжж, b³yšжжж so ze starodawnej s³awu, rozwjeseliж so z našej radosжж, puknyж so ze smmchami, naduwaж so z hordosжж, frinkoliж so z radosжж, tuєpotajж ze strachom, ruce stej ze zymu uєrwјenej, poжіжж so ze s³abosжж, byж blmdy ze strachom, uiniж z h³uposжж, lud hrmši z njewmdomosжж, boleж ze starosжжemi bolachu, zaškrmueж ze strachom, je to ze z³obami by³o, z h³odom zahinyж, zblmdnyж ze z³obami, tradaж z h³odom, pїtulić so jej ze strachom, zywać z wostudu* и други.

Съществуват обаче и езикови ситуации, при които причината притежава реален, материален, конкретен корелат в извънезиковата реалност. Например: *тмж tik ze starymi byrgarskimi meblemi, тмж dosж hnмwanja z tym busom* и други.

3. Лингвистични ситуации за съвкупност и сравнение, изразени с творителни падежни модели, и техните извънезикови проекции

Творителните падежни модели не са най-предпочитаният и фреквентен начин в горнолужишкия език, за да се опишат извънезиковите ситуации за съвкупност и сравнение, или за функционално уподобяване на два обекта, и за превръщане по подобие на X приема образа на Y – превръща се, уподобява се на него по някакъв признак. За разлика от руския език, където творителният падеж за сравнение е доста често използван, в горнолужишкия език това са единични, изолирани случаи. Изводът е направен на базата на многобройни ексцерпирани примери, сред които тези за сравнение са много малко на брой. Може да се каже, че творителен за сравнение в чист вид почти не се среща в горнолужишкия език. Принадлежността на някои от случаите към ситуацията за сравнение даже може да бъде оспорвана, като те могат да бъдат причислени и

към творителен за начин и творителен за съвкупност (случаи, подобни на следващите по-долу за горнолужишкия език ние причисляваме към една обща разновидност за съвкупност и сравнение, като границата между тях е много тънка: *птицы летят стаями, пойти всем обществом, продавать яйца десятками*) и др. (доста общо название на не много еднородно значение).

А) Езикови ситуации за **сравнение**:

Сравняването (и сравнението) като логическа операция за опознаването на света е свързано с откриването на сходствата и различията между обектите от реалния неезиков свят, а също и с идентификацията и категориалната детерминация на тези обекти. Логическата операция сравнение е основна когнитивна движеща сила от векове – важна както за опознаването на света, така и за развитието на интелектуалната човешка дейност. Категорията на сравнението е една от основните речемислителни категории. Известен е принципът на древногръцките философи, че всичко се познава и научава в процеса на сравняването. Изразеното със средствата на езика сравнение е вербализиран резултат от оперативна дейност, която разкрива общи аспекти между действителността, мисленето и езика (речта). Това много добре личи при езиковите тропи – метафорични и сравнителни. И метафоричните, и сравнителните тропи имат функцията да предават мисълта по образен начин. В основата на всяка метафора стои елемент на сравнение, а самата метафора се определя като скрито сравнение. Метафоричните тропи предават сравнението опосредствано, създавайки понякога сложен метафоричен образ, при който се съотнася непознатото с познатото, абстрактното с конкретното.

Според К. И. Ходова (вж. Творительный падеж в славянских языках, 1958: 181) най-старите примери за творителен за превръщане и сравнение, зафиксирани в писмените паметници, са с глаголно управление, и то при пълнозначните предикати с конкретна семантика. Но това значение в течение на времето се променя, трансформира се от значение за превръщане в неизменяеми обстоятелствени конструкции за сравнение. Най-ясно според авторката тази еволюция се забелязва при глаголите за движение. Ако субектът на действието сменя своята материална обвивка, превъплъщава се в животно или птица с конкретна цел, то в покъсно време същият този творителен падеж започва да означава животно или неодушевен обект, движението на който напомня движението на субекта (стр. 181). Този процес протича постепенно и с точност не може да се каже през кой точно период настъпва еволюцията на творителен за превръщане в творителен за сравнение (за логическата операция сравнение вж. и у Демирова, 2001). Авторката го свързва със загубата на примитивната анимистична представа за превъплъщението. Семантичната разлика между тези две стари значения се състои в следното. В случаите с творителен за

превъплъщаване субектът и животното са едно и също – субектът се превъплъщава в животното. При творителен за сравнение тези два обекта вече се възприемат поотделно (напр. на руски език: *время летит птицей; он мчится волком*). В съвременните славянски езици няма ограничения за вида на семантичните предикати (вж. напр.: Николаева, 1989, Шелякин, 2000). Изгубила се е и старата митологична и поетична връзка с превръщането. В съвременните славянски езици обаче има ограничения за функционирането на този вид сравнение. Най-употребителен е при устойчивите словосъчетания, където се забелязва и тенденция към адвербиализация (срв. например невъзможността в руския език да се каже **он говорит оратором*, но само *он говорит как оратор*; или не е възможно да се каже ** он поет Шаляпиным*, но *он поет как Шаляпин*, стр.186). Според С. Б. Бернштейн (вж. Творительный падеж в славянских языках, 1958: 26) за различните епохи семантичният обем на творителния падеж е различен. Трябва да се има предвид и факта, че някои значения са активни и продължават да се развиват, докато други са по-пасивни като фреквентност и постепенно изчезват.

Лужишкият автор Ф. Михалк (вж. Михалк, 1977: 39) е сред малкото изследователи, които се занимават с теорията на семантичните роли, който отделя две независими една от друга семантични роли *компаратум* и *периферен квантификатор*. За семантичната роля компаратум авторът казва, че това е “носител на свойство, което се сравнява със свойство на друг носител” (срв. напр.: *Kozace mloko po kozy słodži*).

Все по-често синонимни конструкции заместват творителните падежни модели при изразяването на сравнението (в горнолужишкия език с помощта на формата *kaž*). Към творителен за съвкупност се отнасят случаите със събирателна именна форма, маркирана с творителна падежна морфема. Ние обединяваме тези две семантични разновидности в една група, но с ясното съзнание, че групата има дискуссионен характер и че тези случаи могат да бъдат причислени както към творителен за начина на извършване на действието, така и към творителен за съвкупност и към творителен за сравнение.

Ще илюстрираме езиковите ситуации за сравнение със следните примери:

*Něhdy bě to hinak, to bě pokojenje pytała, džensa trjeba pomoc, zaseklowa so w Filipje kaž z **błyskom**. A jako nětko widžeše, z **kajkim wjelčim hlodom** hylčik jědžeše, zaja so z najwjetšej želnoścu. (O. W.) Tak skynči z **chaosom** to, štož bě so z **chaosom** započalo. (J.) Njejsmy wšitcy z **wjelkom** sobu wuli. (J.) Krabat pak bě so hižo nabył toho wolaceho žiwjenja, a hdyž džowka do hrydže zastupi z walčkom syna, zabyrča Krabat na nju z **čłowjeskim hłosom**. Kowar měješe wučomnika, kotremuž přikaza, konja džeržeć, a hdyž tyn wujachleneho konja tak*

sobuželnje pomajka, to tyn jemu naraz z čłowjeskim hłosom šepny. Tohodla so kaž z błyskom přeměni do liški.

Няма ограничения за активните семантични предикати. Но като се има пред вид, че творителната семантична разновидност за сравнение не е много фреквентна в горнолужишкия език, то става ясно, че е стеснен и кръгът от предикати, които на практика имат реално участие в езиковите ситуации за сравнение.

Сценарият, по който се развива езиковата ситуация за сравнение, включва няколко момента:

1. Намерение за включване в действие (събитие, процес), което е част от извънезиковата ситуация;
2. Несъзнателен избор от агенса на друг обект (формално, изразен с творителни падежни модели), с който функционално (качествено) се уподобява и сравнява агенсът. Процесът на уподобяване и сравняване е част от езиковата ситуация;
3. Вторият обект за агенса по скалата на ценностите стои по-високо. Силата му се срие в по-големия му скрит потенциал за въдействие;
4. В езиковата ситуация липсва информация за ефекта от въздействието на обекта, който служи за образец на уподобяването, а също така и за времетраенето.

Активни участници в тази ситуация са агенсът и някакъв обект, който служи като еталон за сравнение. Обектът може да притежава както реални, конкретни измерения в извънезиковата реалност (*z wjelkom, z čłowjeskim hłosom*), така и нематериален корелат (*z błyskom, z kajkim wjelčim hłodom, z chaosom*). Посочените примери могат да бъдат разглеждани и като адвербиализирани конструкции.

Б) Езикови ситуации за **съвкупност**:

Според Д. С. Станишева творителен за съвкупност означава цялостност или количествена разделност (вж. Творительный падеж в славянских языках, 1958: 193), т. е. дали субектът / обектът участва в действието в цял вид, или с някоя от съставните си части. Тази семантична разновидност на творителния падеж се поставя в най-пряка връзка с творителен за начина на извършване на действието и с творителен за сравнение; но също така не му е чуждо и значението за количествено ограничение (стр. 193, 200). Формално маркирана с творителна падежна морфема е събирателно съществително име. Генетично творителен за съвкупност се свързва с творителен социативен. Творителен за съвкупност има малко по-добра съдба в горнолужишкия език. От ексцерпирания материал за горнолужишкия език по-голямо е количеството на илюстративния материал за творителен за съвкупност, съпоставен с творителен за сравнение. При творителен за съвкупност (също така, както и при ситуациите за сравнение) става въпрос и за почти адвербиализира-

ни конструкции. Примерите, които срещнахме за горнолужишкия език, са формално еднообразни и малко на брой.

Ф. Михалк нарича значението за съвкупност периферен квантификатор и го дефинира като “квантификатор в пропозиция, чиято централна тема не е квантификацията” (срв. напр.: *Kački su so z črjódami nawalili. PR(x)d + /yQux/*) (вж. Михалк, 1977: 39).

Ще илюстрираме езиковите ситуации за съвкупност със следните примери: *Lež so z uurami. Byrnjež so pyt z uurami po nimi la³. Da smyј chwilkę we zelenišćach posedŕeli, naju jimachu te wupalene ruiny a te zapusćjenja a w zelenišćach najrjecša lmtńja pycha, ale bohužel tež wjele z tych rjaných štomow zhubjene, wšudŕom ležeše drjewo z masami. (Ch. Z.) Cyŕy serbski lud je hordy na njeho, zo z hromadami puichadŕeja wot bliska a daloka na premjery jeho hrow. (M. N.-N.) A holiua w staroznatej uornobm³ej drasće tam wuhladachmy z hromadami. (M. N.-N.) Mmsta p³omjenja z tysacami zybolatych swmtleškow. (M. N.-N.) A tohodla prošu: božedla, njewalće so, nawabjeni z tutym nastawkom, z urjydami na Hornobyh. (M. N.-N.) Serbjo so nawaleja z urjydami. (M. N.-N.) Hryzbny jмzdny wboheho Krabata z kuudom m³užeše a z wotrohu ka³aše, hau tak krej z uurami bmžeše.*

Естеството на семантичните предикати зависи от семантиката на творително маркираната именна лексема, която носи в себе си информацията за количественост.

Сценарият, по който се развива езиковата ситуация за съвкупност, включва няколко момента:

1. Намерение за включване в действие (събитие, процес), което е част от извънезиковата ситуация;
2. Условиата и обстоятелствата в извънезиковата ситуация налагат мултиплицирането, количественото размножаване на агенса;
3. В извънезиковата ситуация, а след нея и в езиковата ситуация се стига до количествено хиперболизиране на агенса или на някакъв обект с цел постигане ефект на надмощието;
4. В езиковата ситуация липсва по-нататъшна информация дали ефектът постига целта си.

Активните участници в извънезиковата ситуация и в езиковата ситуация са агенсът и някакъв обект, който е част от целта на агенса. Става въпрос за агенс / обект, умножен много пъти на самия себе си, количествено мултиплициран и хиперболизиран.

4. Лингвистични ситуации за *кванторна поредност и последователност*, изразени с творителни падежни модели, и техните извънезикови проекции

Езиковите ситуации за кванторна поредност и последователност, изразявани с творителни падежни модели в горнолужишкия език, заемат една много малка част от общата картина на света, която може да бъде описана с помощта на този падеж. Значенето за кванторна поредност и последователност може да бъде разглеждано като контаминация на значенията за място, количество, социативност, ред, време.

Ще приведем примери за илюстрация на тази езикова ситуация: *Hlej počachu so wuwjerješić **jedyn za druhim** lući wojacy, cyła kompanija. A to wojacy **jedyn za druhim** zaso wotstupichu a so wróćichu do Kachlonka. Lědy meter znutřka stareje murje stejachu **jedyn za druhim** niske domčki.*

Активни са семантичните предикати за движение и състояние и положение.

Сценарият за развитието на ситуацията включва и изисква наличието на повече от един агенс или обект (най-общо казано). Агенсите един след друг, в установена последователност и ред, се включват в извършването на действието. Точният ред зависи изцяло от характера на обстоятелствата в извънезиковата ситуация и от спецификата на самото действие. В езиковата ситуация е налице само поредност при извършването на действието или при съпреживяването на дадено състояние.

5. Лингвистични ситуации за *косвен обект и за съдържание*, изразени с творителни падежни модели, и техните извънезикови проекции

Според Н. Б. Лебедева (вж. Лебедева, 2002) глаголната семантика трябва да се разглежда като полиситуативна динамична структура. Динамичният поглед и към езика предполага събитийна концептуализация на извънезиковия свят, т. е. сегментиране на случващото се на събития, а не на предмети, и то с акцентиране не само на пространствените, но и на времевите параметри. А глаголът е онази част на речта, която е най-приспособена да номинира динамични фрагменти на света, да описва смяната на събитията и състоянията и като цяло – смяната на ситуациите. Но и събитията, и ситуациите притежават пропозиционална структура. Обикновено броят на пропозициите надвишава броя на събитията; а броят на събитията надвишава броя на ситуациите.

Езиковите ситуации за косвен обект и съдържание, експлицирани с творителни падежни модели, са едни от най-спорните, защото им липсва общо, единно обединително семантично звено. В семантичен план те описват много разнообразни извънезикови ситуации, обединени от това, че в синтактичен план те представляват косвен обект, управляван от творителния падеж, но не могат да бъдат причислени към нито една от досега разгледаните езикови ситуации. Езиковите ситуации за съдържание са на практика и ситуации за косвен обект, но в семантиката на активните предикати е налице някакъв “обем от информация”, “обем от информационно съдържание” от най-разнообразен характер и от най-разнообразни области. Доста спорна е цялата група, но предвид на това, че тук влизат различни и контаминирани помежду си езикови ситуации, ги обединяваме в едно цяло за удобство. Възможно е някои от случаите вече да са попадали и в други езикови ситуации, което е доказателство за това, че в извънезиковата картина на света всички фрагменти са свързани помежду си и много често, за да бъдат правилно анализирани и обяснени, е нужно да не се забравя за принципа на семантичната миграция. Принципът на семантичната миграция позволява на някои спорни случаи да бъдат за известно време част от два различни извънезикови фрагмента, което определя тяхната специфика като амбивалентна. Контаминират се значенията за средство, за причина, за социативност, за количество (ограничено, неограничено), за тавтологичност (вътрешно смислов обект), за начина на протичане на действието; а също така и някои адвербализирани и фразеологизирани значения от различен характер.

Творителен падеж за съдържание (според повечето граматики) уточнява и специфицира значението на глагола, посочвайки обекта или областта, на която се разпространява действието, което е от най-разнообразен характер (срв. на руски език: *заниматься спортом, интересоваться искусством, руководить занятиями, снабдить деньгами, наградить орденом, наполнить водой, накормить рыбой, убедить словом, удивить талантом* и други). Творителен падеж за косвен обект се припокрива донякъде с творителен за съдържание (срв. напр. в руския език: *гордиться сыном, любоваться морем*) (за съотношението транзитивни – интранзитивни лужишки глаголи вж. Малинк, 2001). В изследването на Д. Митев и Ц. Митева, (1996: 71) са описани следните групи предикати, участващи в значението творителен при косвен обект в руския език: при глаголи, означаващи физическо или душевно страдание (*болеть, мучиться, страдать, терзаться, томиться* : *Он болел гриппом, Страдать головной болью, Терзаться мыслями*), при редица възвратни глаголи (*делиться, заниматься, интересоваться, любоваться, наслаждаться, пользоваться, увлекаться, хвалиться, хвастаться*), при някои други глаголи с най-различна семантика (*владеть дышать, жертвовать, злоупотреблять, командовать, обладать, пахнуть, руководить, торговать, управлять*). В някои изследвания се отделят и специални семантични роли **обект** (вж.

напр.: Алтман, 1978, Апресян, 1995, Георгиев, 1987, Кустова, 2000, Никитин, 1997 и други) и **съдържание** (вж. напр.: Апресян, 1995 говори за семантичната роля **Content** – съдържание: *знать об отъезде*). Тук е мястото да си припомним, че според Ю. Д. Апресян (1995: 127) не всички семантични валентности са в еднаква степен съдържателни. Авторът признава нееднократно, че неговата класификация на семантичните валентности се базира на синтактични изследвания и проучвания и в този смисъл не е достатъчно изчистена от различни синтактични асоциации. Субектът, обектът и съдържанието се отнасят към семантичните валентности, при дефинирането на които синтактичните фактори играят значителна роля.

Ще посочим примери за илюстрация от горнолужишкия език: *Zabmraж so z hylcom. Komdŷiџ so z dowidŷenjom. Wyn бм z dochodami spokojom. Mjez druhim njeje nam hižo z wobknježenjom serbšџciny puistup. Zabmraж so ze samsnej рмуu. Puestac z tym, prošu. (D. Š.) Chce to hišџe raz spytaж ze svojim zbožom. (D. Š.) Puestac z dŷm'om, Pmtrje, chcu z tobu chutne s'owuko pormueж. (J. W.) Knježe, mј sџcerpliwoсџ ze mnu, chcu жci wšitko zap'ажicџ. (O. W.) Z po'nym prawom, dokelž budŷe 400 lmt stary, wмža z wodowodom debi naše mмsto. (O. W.) Što sebi z njej chceš? (O. W.) So hylca wopraša a pui tym pytny ze spodobanjom uistosџ a porjadnosџ jeho drasty. (O. W.) Wopraša so jeho, ueji a zwotkel je a što z jeho мажcerju. (O. W.) Wšudŷom so mjerwješe z prošerjemi w tutym ža'ostnym uasu. (O. W.) Potom budŷe tež z wamaj Bože žohnowanje. (O. W.) Kync z tym! (K. K.) Ale njemјjach chwile, so z nim zabmraж. (J. K.-W.) My skoržimy, zo smy bjez prawa ze swojej мажceršџcinu w šuli. (M. N.-N.) Wyn so zabmra z puirunacej anatomiju a z wuubu wo barbach. (M. N.-N.) Hdyž stworiџel dostworiwši zemju, rostliny a zwmrјata, stwori u'owјeka, to јimaj puепoda nadknjestwo nad puirodu ze s'owami. (M. N.-N.) Ani so njekrmјja, ani so njeuuja zranjeni, hdyž druzy so hordŷa z jich dŷm'om. (M. N.-N.) Kyždy serbski wytuinc, kiž chce lud zahoriџ z nowej ideju, kiž chce јyn sobu storhnyџ dale a wyše k cylej, ma so bmdŷiџ z tutej bjezbyžnej serbskej konzerwatiwnosџcu. (M. N.-N.) H'upy Serb, wyn so hišџe chwaleše z tutej psyuej poddanosџcu, z tutym slinolizarstwom. (M. N.-N.) A Kukecy budu so b'ŷџceџ ze starodawnej s'awu. (M. N.-N.) Ale wyn so z tym njespokoji. (M. N.-N.) Hdŷež so jenož bledŷi a njep'ŷdnje wytuincuje, tam so ma z wmtrom. (M. N.-N.) My mamy sobuželnosџ z tym rјekom. (M. N.-N.) Towarstwo "Zerja" dyrbi so hau na dalše spokojicџ z tym, stacџ јениuce zmмrom na straži, škitаж a hajicџ. (M. N.-N.) Puirunamy-li tutyn fakt z pomмrami pola nas. (M. N.-N.) Delnја łužica spi hišџe z krutym narodnostnym spanjom. (M. N.-N.) Njeјsym z tym liui'a. (M. M.) "Skažena njedŷela", mysleše wona, tajka skažena, kajkež bywaja njedŷele, hdyž njewмš niuo ze sobu zapoueж. (M. M.) Z kajkim prawom wyn takle z Joe'om рmui? (J. B.) Joe*

njewobsedŸeše jenož z prawom znamješko uestneho sheriffa, ale mŸješe tež wuswmduenje kriminalista. (J. B.) Kak so z njej ma. (I. H.) Wyn je ze mnu sŸcerpny by³. (I. H.) Što z tobu je? (H. R.) Njetrjebawšo bŸmch so z tym hordŸi³. (H. R.) Z jednym s³owom: cy³y muž. (H. R.) DŸm³owy uas bŸm ze mnu wosobinsce rjadowa³. (B. B.) BŸm samo spokojom z tym, zo mŸješe chwile, so wmdomje ze žiwjenjom rozžohnowaŸ. (B. B.) Tehdy sym sej mysli³, zo budŸe skynunje ze wšm kync. (B. B.) A rano bŸm nadobo zaso lŸpje z nim. (B. B.) A što so z nim uini? (B. B.) A uinješe ze mnu, štož chcyše. (B. B.) Ale Rusojo tu nadobo bŸmchu – a kync bŸm z nacijemi. (B. B.) Preu z tyranami a pueradnikami wšm. (M. K.) DŸi mi z twojim amoniakom. (J. S.) Handrij sej runje puek³adowaše, što ma so z jeho kulkami staŸ. (J. S.) Z prawdu prajene. (J. S.) Chcetaj snadŸ sej ze mnu žorty uiniŸ. (J. S.) Z jednym s³owom, je z rŸznikom mjeluo nŸkajki plan rozpowmda³a. (J. S.) Scy³a sym wŸcipny, kak do³ho to z radijom tak dale pycdŸe. (J. S.) Z pomocu boŸeho s³owa s³owjansku zmyslenosŸ mjez Serbami wuchowa³ a haji³. (J.) A k tomu bu z wulkim zwonjenjom zwonjene. (J.) Wyn so z po³ny mjenom hordŸeše. (J.) BŸm h³uboko njespokojeny ze sobu, ze svojimi radŸiŸceli a pomocnikami. (J.) H³yd so z nimaj bmdŸi. (J.) Što z tym mŸniŸce, waŸeny knjez doktor? (J.) Njemyžu so spokojiŸ z powšitkownymi puilubjenjemi, pueŸcelnymi s³owami a dobrymi pueŸcemi. (J.) Što budŸe z našej swobodu, što z naboŸinu? (J.) Što budŸe z Ÿcmkancami, hdy wopušŸca serbske wsy? (J.) Z wuwzaŸcom komunistow so hišŸce njeje žana druha strona wo wjes stara³a. (J.) Dušni ludŸo so nad wbohim hylcom smilowachu a jemu ja³možny njezarmkowachu, ale uasto skupy bohau so na njeho wottorhnywši jeho za wrota wupokaza. Wšm tute kuski Hornocho³muanski m³ynk wŸmzo tež dokonješe, ale wyn so ma³o zabmraše z tajkimi smorŸenkami, dokelž te jemu puema³o wunošachu. Nmtko pak dale uasŸcišo zamyslowaše so nad tym, štož bŸmchu m³ynscy powmdali. Styskaše so jemu nmtko mycnje za rydnej pastyrnju, za maŸcerju a za nanom, kotrejuž bŸm tehdy wopušŸci³ bjez rozžohnowanja. Jenož z lesŸcu a pueklepanosŸcu drje so poradŸi, jeho truhnyŸ a nad nim wuhraŸ. Wjeseleše so nad tym, zo bŸm so jemu zaso raz zešlachŸci³o, serbskeho wjesnjana truhnyŸ. Holuce so tyn krasny pjeršŸec nimomŸry spodobaše, a wona so nad nim wulce radowaše. W DrježdŸjanach kral njewmdŸeše, što ma nmtko poprawom ze svojim ducy nazbmrany m serbskim swinjerjom uiniŸ – wyn dŸm mŸješe w myslach zaso druge wŸmcy. Krabat so pueđ tutym nadawkom ani trochu njesp³yši. Krabat by uasto so zamysli³ nad svojim žiwjenjom a rozjima³. Ale pisany dypornak pŸřed wroblemi nječeknje. Je jara spokojom z dželom lutkow. Ani njewědzachu mužojo, što ze zynskimi započec. Wyn ju wobhladowaše, cyle napjelnjeny ze svojim zadŸiwanjom nad njej. Njemyžu z twojim prašenjom ničo započec, pŸčelo. Wyjna je pŸčhrata,

smilće so nad žiwymi, hdyž wam mortwych žel njeje. Preu z tyranami a pueradnikami wšmimi. (M. K.)

5. Лингвистични ситуации за предикативност, изразени с творителни падежни модели, и техните извънезикови проекции

Още в уводната част на нашето изследване споменахме, че подробно с проблемите на творителната предикативност няма да се занимаваме, защото въпросът излиза извън рамките на семантиката и определящи за него в по-голяма степен се оказват синтактичните съображения. Но за да се получи по-пълна картина на творителния падеж в горнолужишкия език, ще споменем примери и от тази дискусийна разновидност на творителния падеж. Творителен предикативен е налице всъщност, когато творителен падеж се използва във функцията на именна част на сказуемото след някои глаголи връзки. Смята се, че, когато именната част на сказуемото е маркирана с творителната падежна морфема, става въпрос обикновено за временно, преходно състояние, някаква функция или професия. Докато именителните конструкции сигнализират за постоянен, устойчив признак.

В логиката предикатът се разглежда като част от структурата на съждението (вж. напр.: Дейков, 1999: 72), което пък от своя страна се дефинира като форма на мисленето, чрез която се отделят две или повече съвкупности от предмети в предметната действителност на мисленето и се утвърждава или отрича връзката между тях. Съжденията имат логическа валентност, т. е. могат да бъдат оценявани като истинни или неистинни (вж. и Willard van Orman Quine, 1964). В логиката е приета следната структура на съждението:

1. *Субект* на съждението (лат. subjectum). Обикновено се бележи с главна латинска буква "S". Субектът на съждението е понятие, чрез което се отделя предмет или съвкупност от предмети като носители на определени признаци.
2. *Предикат* на съждението (лат. praedicatum). Бележи се с главна латинска буква "P". Предикатът на съждението, след като е понятие, също отделя предмети в предметната действителност на мисленето. Но той отделя такава съвкупност от предмети, носители на признаци, които искаме да припишем или да не припишем на предметите, които отделяме със субекта на съждението.
3. *Копула* (лат. copula). Бележи се с малка латинска буква "c". Връзката може да бъде утвърдителна или отрицателна, което отговаря на утвърдителната или отрицателната форма на съждението.

Днес някои автори отричат самостоятелното място на копулата в структурата на съждението и се придържат към тезата, че копулата е част от предиката, т. е. приемат положението за двучленната структура на съждението. Във функциите на предиката е именно това да отдели съвкупност от предмети, носители на признаци, които искаме да припишем или да не припишем на предметите, отделени от субекта на съждението (вж. например по въпроса у Бъркалова, 1991, Валгина, 2000, Шведова, 2001).

Известно е, че в синтактичните трудове на славянските езици творителен предикативен се разглежда в конкуренция с номинативния падеж за изразяване на предикативност. В ползата на едната или другата конструкция в тази конкуренция се споменават семантичните (временен : постоянен признак) и стилистичните основания. Според С. Б. Бернштейн, (1958: 22) творителен предикативен в славянските езици е сравнително нова синтактична конструкция. В най-старите варианти на славянските езици (старобългарски, староруски, старочешки език) творителен предикативен или се среща много рядко, или не се среща въобще. Тази нова синтактична конструкция според автора има различни темпове на развитие в отделните славянски езици. Най-активна и фреквентна се оказва в западнославянската група езици. Н. С. Валгина (2000) констатира, че творителен предикативен се развива в посока все повече да измества номинативния падеж в тази си функция (потвърждение на това становище намираме в чешкия език). И според нея двете форми се различават семантично и стилистично. Но и семантичната подялбата на временен и постоянен признак постепенно става неактуална, именно защото творителен предикативен все повече измества именителни падеж в тази му функция. Литературата по въпроса е голяма и се базира на най-различни теоретични платформи и методологии, на които няма да се спираме.

За горнолужишкия език при творителен предикативен е характерно наличието на формална връзка *z*. Прави впечатление, че творителен предикативен се използва предимно при субстантивни именни лексеми. В някои случаи се използват като синонимни творителните и именителните конструкции. Налице е и стилистичният фактор. Ще посочим илюстративен материал за тази разновидност на творителния падеж (а също и примери за липса на творителен падеж в някои случаи), за да сме полезни и на други изследователи. Например: *Myh³ so jedyn z jeje hylcow z wuienym a tak nahladnym a waženym mužom staж. Hewak drje njebychu woprawdŷiжи pueжелjo byli. Jeho spar je njemrny. (D. Š.) Wono je mi z domiznu. (J. W.) Ja sym tola z nycnym stražnikom. (J. N.) Z blidarjom byж. (P. G.) Wм, zo nmtkole njesmm byж Napoleon a z ruku pui špodce strowiж. (J.K.) Wosebje uasopis "Serbski student" bu z awantgardistiskim uasopisom w Serbach. (M. N.-N.) "Prusowstwo" je za Nowaka ze synonymom tuteje ideologije. (M. N.-N.) Ze swojimi rozprawami ze serbskeho žiwjenja sta so Nowak z mnohostronskim chronistom, pozbudŷowarjom a poradnikom. (M. N.-N.) Z wulkej*

zas³užbu Nowaka je, zo buchu Serbske nowiny najebaž rosžaceho politiskeho mišja na nje z aktualnym, mobilizowacym forumom serbskeho hibanja. (M. N.-N.) Budŷnje jemu z radŷerjom, pueželom, towaršom. (M. N.-N.) Wyn je ze mnu sžerpny by³. (I. H.) Z hrnichom to je, što ludŷo takle do jmdŷe preu mjetaja a do meblow tykaja. (B. B.) Nmkotryžkuli u³owjek je so w m³odych lmtach z basnikom uu³. (M. K.) Štyž chce so z dobrej pmstowarku staž, sej z uasom svojich ludŷi prawje wukub³a. (H. B.) Pjež žonow je z u³onom Statneje rady. (P. M.) A byrnjež pui tym cy³a wjes ze swmdkom by³a. (J. S.) Wobaj wmstaj, zo staj ze sobu zbožownaj žiwaj a ze wšmm spokojom. (J. S.) Ny, njestryžce so, ja so zarmzaž njedam a tež njecham wmunje z wo³om wostaž!

6. Творителни падежни модели с местоименната форма *sobu*

Творителните падежни модели с местоименната форма *sobu* представляват една много интересна и специфична част от творителния падеж в горнолужишкия език въобще. Спецификата им се състои в това, че единствено сред тях е допустимо и изпускането на форманата връзка, която иначе е задължителна за творителния падеж в горнолужишкия език. Местоименната форма *sobu* в творителен падеж е носител на най-различна семантична информация. Ние поместихме вече някои от разновидностите в частта за социативност и инструменталност, и то най-вече онези примери, при които е налице формална връзка. В тази част от нашето изследване ще се опитаме да съставим примерна семантична класификация на най-фреквентните значения на местоименната форма *sobu*/формална връзка + *sobu*. Класификацията ни не претендира за изчерпателност, а е само проява на опит да се постигне по-голяма пълнота при описанието на творителния падеж в горнолужишкия език. Ето защо е вероятно да бъдат повторени някои случаи, които сме описали и на друго място в нашето изследване. Границите между някои от отделните значения не са толкова строги и категорични.

Примерна класификация:

1. Присъединяване на агенса към нещо / някого:

*Pój **sobu**! Loni chcyše Marija na naše kóždolětne rjadowniske zetkanje **sobu** hić, ale njejsym ju sobu wzał. Šachtmišter, kiž měješe mojeho přecela Pawoła rady, wza jeho **sobu** na křčizna Sprjewje do kantiny wagonownje. (P. K.) Dajće wóz swojej žonje a pójće **sobu**. (J. K.-W.) Tam **sobu** přima a pomha. (M. N.-N.) Chcu z njewjestami **sobu**. (K. K.) Moja přichodna džowka přińdže zaso **sobu**. (M. M.) Na žnjach dyrbyeše zaso **sobu** pomhać.*

2. Проява на взаимопомощ с равно участие (част от по-общото значение за реципрочност); съвместно извършване на действие или съвместно участие в някакво събитие с равно участие (част от по-общото значение за социативност), проява на съпричастност:

*Tuż dyrbjachu wowka a jeje bratraj na polu **sobu** pomhać. Cyła swójba dźelaše **sobu**. Sym z nanom **sobu** šoł. Wjele swobodnišo **ze sobu** rěčimoj. Kotřiž zynki popadnychu, spěwachu **sobu** abo zynčachu. (D. Š.) Štó pak móže jeho radosć dosć **sobu** začuć a wupowědać. (K. A. J) Přestachmy z wojowanjemi **mjez sobu**. (P. K.) Woni tež **sobu** přihowachu zajězd serbskeho sokołstwa do Prahi. (M. N.-N.) Muž a žona, hromadže žiwaj być, to je něšto jara rjane; ja šće bych dźensa tajke polsta lět **sobu** činiła, z tobu! (B. B.) Njesmy wšitcy z wjelkom **sobu** wuli. (J.)*

3. Случаи, когато агенсът взема със себе си нещо (предмет или друг коагенс) или когато някакъв обект придружава агенса в реализирането на някакво действие или в участието на някакво събитие (с неравно участие – агенсът доминира над останалите участници):

*Přinjes pjenjezy **sobu**! Woni su sej korjeniny wot doma **sobu** přiwjezli. Bych će poprawom na zetkanje **sobu** wzać móhl. Ja wozmu swoju domiznu **sobu** kaž šlink swoju chěžku. Sym sej dźěło **sobu** domoj wzała. Wšudže w bydlenju nošeše aparat **ze sobu**. Wě, zo njemóže ju **sobu** wzać. Njesměmy sej bjez dowolnosće ničo z twarnišća **sobu** wzać. (P. K.) Rjeknych hišće, zo wšak knjez Grofa po swjatoku Serbske Nowiny **sobu** berje a zo nima chwile. (P. G.) Silwestra w nocy čehnjech k njej, ju **sobu** wzach na rozpuć sej. (P. G.) Elsbeth chcyše jeju **sobu** do Wjazońcy wzać. (Ch. Z.) Rychtarjec nan bě hišće srjedu před nadpadom tam a chcyše ju **sobu** wzać, njemóžeše pak wjac won. (Ch. Z.) Njemějach předešćnik **sobu** a so rozsudźich za bus. (K. K.) Kóždy króć, hdyž žona kaza, zo mam **sobu** šaty wjezć, praju jej, zo sym runje w korčmje pobyl a zo je mi tam jedyn kolega někotre piwa a palency zaplaćil. (J. K.-W.) Dobry duch jim přišepa, zo bychu sej swěčki **sobu** wzali z božodźěscoweho štomu. (M. N.-N.) Sym či nalěčo **sobu** přinjesla. (M. M.) Njemóžeše wjele do starownje **sobu** wzać. (M. M.) Druhdy přinjese holčka molowanku **sobu**. (M. M.) A w drastach njeseštaj **sobu** proch a smjerd a chudobu Bukaresta. (M. M.) Přinjesechu **sobu** přecelnosć a ćoplotu. (M. M.) Je wón widzał a sej něšto k piću **sobu** wzał. (J. B.) K čemu je wón scyła swěčnik **sobu** wzał? (J. B.) Tohodla njebjeru ženje nikoho druhého **sobu**. (J. S.)*

4. Случаи, при които агенсът е сам със себе си и самостоятелно (без други участници) извършва действие или се включва в реализирането на някакво събитие:

*Doma njemóžeše **ze sobu** ničo započec. “Skažena njedźela”, mysleše wona, tajka skažena, kajkež bywaja njedzele, hdyž njewěš ničo **ze sobu** započec. (M. M.) Ale wona měješe hišće dowol, bě sama **ze sobu** a móžeše sej z myslemi hišće raz na ćopły přibrjoh wućeKNyć. Mam **ze sobu** činić. Wućin to **ze sobu** samym. Twój kofej zaplaću **sobu**, Rija! Džakuju so, zo sy jón **sobu***

čitala. Mnozy w wótrze płakachu – wędźzachu, zo přiwuzny **sobu** we wulkim rowje leži. (A. S.) Mi je, jako bych z kóždej kročelu **sobu** njesł jeje bědu. (B. B.) Potom w próše a poće **sobu** teptał po Radworju. (M. N.-N.) So spočatnje **sobu** směješe a potom hižo nic. (M. M.) Bě hrała psychologowku, a Roland bě **sobu** hrał. (M. M.) Što ze **sobu** dyrbjú. (M. M.) Njecham **sobu** do Budyšina jěć. (J. B.) Mać je hnydom **sobu** spěwala. (J. B.) Hórje hišće je, hdyž maš złoto **sobu** nutřka. (B. B.) Nětko poča oficěr do mojeje listowki hladać, ja hladach **sobu**. (B. B.)